

Sárai Szabó Katalin

„A szép Haverda Mariska, a lovag és a gavallér.” Egy szabadkai anyagyilkosság reprezentációi

1909 és 1911 között a sajtó nyilvánosságát egy igen érdekes bűntény tartotta izgalomban. Az anyagyilkosságra felbújtó Haverda Mariska és két szeretőjének a története, a nyomozás és a tárgyalások folyamata – mint egy szappanopera részletei – másfél évig foglalkoztatták a közvéleményt. A történetben volt szép bűnös nő, szenvedélyes szerelem, lelki nyomorúság, anyagi érdek és agyafúrt nyomozás is. A bűnösök elnyerték méltó büntetésüket, a közvélemény megnyugodhatott, a morális kérdések megoldódtak. Az eset három főszereplője ugyanakkor – amíg tartott a per – szürke, hétköznapi életéből reflektorfénybe került, néhány pillanatig sztárként tündökölhetett, hogy azután a börtönfalak között a teljes feledés homályába vesszen.

1909. április 19-én Szabadkán a palicsi szőlőben lelőttek egy gazdag úriasszonyt, Haverda Boldizsárné Szukop Máriát, az egyik „legkeresettebb szabadkai ügyvéd” özvegyét. A ügyet 1909 novembere és 1910 októbere között háromszor tárgyalták, a meghozott ítélet szerint a gyilkosság elkövetésében hárman vettek részt: az áldozat lánya, Haverda Mária; a felbújtó, a gyilkosságot elkövető szerető, Jánossy Aladár, illetve a másik szerető, Vojta Antal, akinek a büntett kitervelésében volt fontos szerepe. Az ügy a 20. század elején egyike volt azoknak a bűneseteknek, amelyek a közvéleményt hosszú ideig izgalomban tudták tartani. Ráadásul komoly vitákat váltott ki a jogalkalmazással, a rendőri gyakorlattal kapcsolatban, illetve lélektani kérdéseket is felvetett. Miközben a kortársak megkíséreltek magyarázatot találni az anyagyilkosságra, számos társadalmi kérdés került előtérbe, úgymint a modernitás, a városi élet vélt személyiségtorzító hatása, a házasság, a család intézményének válsága, a szexualitáshoz való viszony változása, az egzisztenciális helyzet instabilitása.

A nyomozás során a módszerek miatt számtalan vád érte a sajtóban a rendőrséget és az ügyészséget, és a tárgyalások is több szenzációt tartogattak. Az első szabadkai tárgyalást jogi problémák miatt napolták el, majd az ügyet áttették a szegedi esküdtbírárságra, az pedig felmentette a vádlottakat. Végül – kiszabadulásuk után fél évvel – a budapesti esküdtbírárság ítélte el a három „bűnöst”. Az ügyel tehát – néhány hetes kihagyásokkal – másfél éven keresztül foglalkozott a sajtó.

A per körül zajló jogi viták az ítéletet követően se jutottak igazán nyugvópontra. Az újságok szerint a jogerős ítéletben a „polgárok” visszanyerték a jogba vetett bizalmukat, helyreállt a rend, miszerint a bűn(ös) elnyeri méltó büntetését. A bonyolult és szövevényes történet azonban a kortársak számára számos kérdésben bizonytalanságot idézett elő, és több értelmezési lehetőséggel szolgált.

A bűntényt az újságokban megjelent tanúvallomás-töredékek, újságírói kommentárok, riportok és a Jánossy Aladártól idézett számos beismerő és azt cáfoló vallomásidézet alapján lehet (re)konstruálni.¹ Jánossy nemcsak szóbeli vallomásokat tett, hanem a nyomozást segítette három memoárja is, amelyet elfogása után, a börtönben írt. Ennek egyik változata 1910-ben nyomtatásban is megjelent.

A sajtóban keresték a magyarázatot arra a nagyfokú érdeklődésre is, amely a tárgyalásokat kísérte. Az ügy jogi képviselői, illetve az újságírók többször utaltak arra, hogy a büntett elkövetői és maga az áldozat is „jelentéktelen

¹ A kutatás során a következő lapokat vizsgáltam: Pesti Hírlap, Pesti Napló, Budapesti Hírlap, A Nap, Népszava, Szegedi Napló, Bácsmegyei Napló, Bácskai Napló, Közbiztonság. A lapok válogatása során szempont volt, hogy legyen közöttük helyi lap, bulvárlap és különböző pártállású fővárosi sajtótermék, illetve szaklap is.

emberek” voltak, és a közönség szenzációéhsége sem szolgált elegendő indokkal a hosszú időn keresztül tapasztalható élénk érdeklődésre.² A sajtóban többször úgy érveltek, hogy a társadalom tagjai szeretik a rémdrámát és a szexualitáshoz kapcsolódó izgalmas történeteket. Feltételezték továbbá, hogy elsősorban a nők szeretnek mások lelki kínjaiban, vergődésében gyönyörködni,³ és a női olvasóközönség egy részének imponáló, de mindenképpen különös és izgalmas lehet Mariska „démoninak” ábrázolt alakja. Az „átlagos” nők élete éles ellentétben állt a „bűnös nőével”, hasonlóan a színésznők és a primadonnák kalandjaihoz, amelyek számukra elérhetetlenek voltak, illetve normaszegőnek tűnhettek. A Mariskából kreált „kriminál-primadonna” története különlegesnek számított a hétköznapi emberek számára.

A szociáldemokrata Népszava álláspontja ezzel szemben az volt, hogy az ügy szereplői társadalmi állásuk miatt kerültek a figyelem középpontjában, ugyanis az egyszerű munkásemberek soha nem kaptak volna ekkora nyilvánosságot.⁴

Tanulmányomban azt kívánom elemezni, hogy a bűnesetben szereplők életútjának megismerése, magának a gyilkosságnak az indítéka(i)ra való reflektálás a társadalomnak milyen önkritikai mechanizmusát és milyen félelmeit indította el. Arra voltam kíváncsi, hogy a nők családban betöltött hivatásának, a család szerepének változását, illetve úgynevezett válságát, a nem hagyományos értékrendet képviselő, független (elvált) nő problémáját, a mobilitás, illetve az életmód átalakulásának következményeit, a szexualitást miként értelmezték a kortársak e konkrét gyilkossági ügy kapcsán. És mindemellett meddig terjedt a társadalmi tolerancia a bűnösökkel kapcsolatban, meddig találták tolerálhatónak a normaszegést? Hol volt annak a határa, amikor a közvélemény úgy ítélte meg, hogy a tettesek veszélyt jelentenek, és már nemkívánatosak a civilek életvilágában?

A tettesek

A történet szereplői vidékről költöztek a fővárosba, igen bizonytalan volt az egzisztenciájuk, és különféle okok miatt a polgári normáknak sem felelt meg az életmódjuk. A főhősnő egy kisváros társadalmi teréből – ahol az ismeretségek, rokoni kapcsolatok révén állandó közösségi kontroll alatt állt – került föl Budapestre. A fővárosban – főként válása után – elveszítette maga fölött a társadalmi ellenőrzést, az ismeretség és az ismertség adta biztonságot, a figyelmet, ami Szabadkán járt neki, egyfelől szülei társadalmi presztízse, másfelől a szülővárosában való ismertsége és elismert szépsége okán.

Erről a szépségről a gyilkosság után megoszlottak a vélemények. Az újságírók egy része ódákat zengett kelleméről, míg egyesek megengedték maguknak a kritikát, és csak átlagosnak ítélték. A Közbiztonság című rendőri lapban megjelent fotója és a hozzátartozó cikk egyenesen megkérdőjelezte ezt a sugalmazott képet:

„A bűnperek általában hajlamosak túlzásokra. Kivált, ha nő körül szövődik az izgalmas mese. A túlzások s színezések rendes kísérelője többek között, hogy a bekasztizás szomorú sorsára jutott primadonnákat egyértelműen csuda szépeknek, világszépeknek kiáltják ki [...] Steinheilné szépségéről is csudas szemelvények számoltak be, a vörös Olga – Molitoris Olga – buja titokzatos szépségéről is ékesen szóltak az elragadtatásukban egymásba ölelkező betűk. [...] akár sajtópör lesz belőle, akár nem, mégis kereken megtagadjuk a szép Mariskától a szép jelzőt. Gömbölyű holdarc ez, puhatag, omlatag vonásokkal, – de százával ilyenek mosolyognak naponta arcunkba. Előzékenység kell a »csinos« megadásához is.”⁵

2 „Amikor ennek a gyilkosságnak a híre végigfutott az országon, közönséges gyilkossági esetet látott benne mindenki, mert hiszen sem az áldozatnak társadalmi állása vagy egyéni kiválósága, sem a tett végrehajtásának körülményei nem voltak alkalmasak arra, hogy a pillanatnyi megborzádon kívül [...] valami nagyobb társadalmi mozgalom keletkezzen az ügy nyomán” (Balassa 1910: 14).

3 A szabadkai eset. *Pesti Napló*, 1909. XI. 13. 6.

4 Ítélet után. *Népszava*, 1910. X. 13. 5.

5 A szép Mária. *Közbiztonság*. 1909. V. 10. 222–223.

Hajós Lajos dr. orvosszakértő szintén az átlagos nő kategóriájával illetve; valószínűleg az egész ügy szenzációjellegét kívánta mérsékelni azzal, hogy a sajtó által gyakorta sugallt, izgalmas „femme fatale” helyett inkább a 19. század közepétől a tudományt és a közbeszédet egyaránt uraló, „ideges nő” orvosi kategóriájával illetve:

„Haverda Mária ideges alkatú asszony. Azok közül való, akik gazdag ember oldalán szép lassan megöregszenek és talán csak a rágalom suttog egyszer-kétszer róluk valami diszkrétebb titkot. Ugyanezek a nők azok a felületes, csupán fényűzésben és mulatásban örömet találó lelkek, kik ha szegénységbe kerültek, föltartóztathatatlanul belejutnak az erkölcsileg mélyen alattuk álló férfiak társaságába és hallunk, olvasunk drámákról, mikor ilyen asszonyok körül és asszonyokért öngyilkosságok, gyilkosságok, sikkasztások és váltóhamisítások történnek. Haverda Mariska ereiben nem az a tüzes lobogású vér folyik, a mit a nagystílű szélhámosnőknél találunk; ezek a férfiak tragédiáin túl emelkednek, fölfelé egy pontig és ha idején nyugalomba lépnek, későbbi éveikre vagyont, sokszor társadalmi megbecsülést is tudnak szerezni. Haverda Mariska erre nem képes, mint ahogy képtelen minden igaz megfontolásra, amely túlterjed egy-két nap szórakozási programján és egy-két égető számlatartozás rendezésén... Már serdülő leánykorában belső ideges hajlama, élénk temperamentuma mulatási vágyban nyilvánult s azóta folytonos szórakozás, mulatás, kisebb és nagyobb pénzzavarok között jutott el tragikumához: Jánossy Aladárhoz.”⁶

Az újságírók egy része viszont az ügy végső kimeneteléig elfogadható magyarázatnak tartotta a bűnös nő és a szépség elválaszthatatlan toposzát (miszerint csak a szép nőről képzelhető el, hogy képes megigézni, elvarázsolni a férfit, és bűnre csábítani), és vélhetőleg ezért időzött el Mariska szépségének ecsetelésénél.

Fontos az is, hogy a nőre mint a bűn kezdeményezőjére vagy megtestesítőjére gondolni még a századforduló környékén sem volt mindenki számára idegen. A nőkről való elmélkedésnek évszázadok óta részét képezte a „csábító Éva” képe, amely negatív sztereotípiát a századelőn elsősorban biológiai, pszichológiai, azaz tudományos érvekkel próbálták alátámasztani:

„...ha mélyebben analizáljuk a témát s jól szétnézzünk a való élet forgatagában: lehetetlen megmaradnunk a *cselekvő* bűnösöknél... Az igaz, hogy a nő rendszerint nem törtet elő nagy merészséggel a bűn ösvényén, de az *impulzusát* roppantul gyakran ő adja... Sikkasztók, tolvajok, szélhámosok első bűne sokszor csak az volt, hogy – nagyon szerettek... A bűnök nagy percentjét az érzékiség kelti föl a szunnyadozásból, aztán növeli szaporán az élvhajhászat. Mindenütt ott a nő: egyszerre angyala és ördöge a férfiúnak” (Tábori & Székely 1909: 5–6).

A korszak bűnügyi irodalma szerint (mint az idézet is mutatja) a nők az erőszakos bűncselekményekben tevőlegesen ritkán vettek részt, a felbujtók azonban gyakorta ők voltak. A passzív nő–aktív férfi-polaritás a bűnözésben – a statisztikai adatokkal együtt – beleilleszthető volt a két nem társadalmi szerepéről vallott általános felfogásba. Ezek a reprezentációk hozzájárultak ahhoz, hogy a nyilvánosság számára megkonstruálják Mariska személyében a kriminál-primadonna alakját, aki szépségével bűnre csábította a férfiakat.

Ami a két férfit illeti: őket elsősorban rendkívüli mobilitás és az új helyzetekhez való alkalmazkodóképesség jellemezte, amellet, hogy egyikük se kívánta, illetve tudta az átlagos és megszokott polgári mintát követni.

6 Törvényszéki csarnok. A szabadkai gyilkosság. Szakvélemény Haverda Mariskáról. *Budapesti Hírlap* 1909. XI. 4. 13.

Jánossy fiatalkorában elhagyta a szülői házat, és ettől fogva egyik helyről a másikra vándorolt. Sehol sem tudott megállapodni, miután elmondása szerint nem volt hajlandó „úri mivoltát” megtagadni, és „alantas munkát elvállalni” (Jánossy 1910). Végzettsége azonban nem volt, így lehetősége sem arra, hogy biztos egzisztenciát teremtsen magának. Később ez a helyzet valamelyest változott, komolyabb hivatali állásokba is került (igaz, hogy hamis bizonyítvánnyal, tehát csalással), majd megnősült, de végül ezeket a lehetőségeket is vagy feladta, vagy elveszítette. Némi hasonlóságot fedezhetünk fel a dzsentyi Noszty Feri és Jánossy életstratégiája között. Vojta élete is több színhelyen, szintéren játszódott, ő is számos pályán próbálkozott.

A kortársak úgy vélték, a három főszereplőnek meglelt volna a lehetősége arra, hogy normakövető, tisztességes polgári életet éljen, mégis egészen fiatalon másképpen döntöttek, illetve más elhatározásokra „kényszerültek”. A sajtóban boncolgatták motivációikat, az újságírók és a szakemberek próbáltak magyarázatot találni arra, hogy mi is volt az ok, amely elvezetett végül a gyilkossághoz. Nagy számban jelentek meg azok a cikkek, amelyek a sztereotípiákra építettek; ilyen volt a már említett szép bűnelkövető nő alakja vagy a kallódó úriemberek felelőtlensége. Lux Terka író, a szociáldemokrata nőmozgalom egyik tagja is kereste a magyarázatot:

„...az a speciális magyar bűn, mely egyrészt a régi tradíciókból, másrészt az új Magyarország erkölcséből bontakozik ki. A régi nóta: a bor, illetve ma már pezsgő, kártya vagy ennek szimbóluma: a munkanélküli meggazdagodás. Harmadszor: a nő. Mégpedig az úrinő. Természetesen nem a nemesebbik kiadásból, a Haverda-típus. Ez a szoknyás kiadása Jánossynak.”⁷

A közönséget azért is izgatta a bűntett szereplőinek kiléte, mert az „elkövetők” első látásra rokonszenves, feddhetetlen úriembereknek tűntek; olyanok voltak, mint a szomszéd vagy a társaság bármely tagja. A sajtót és közönségét az is érdekelte: vajon tettüknek pszichológiai magyarázata volt-e, azaz személyiségük kontextusában, vagy társadalmi körülményeik hatásaként, családi környezetük, szocializációjuk, illetve a modernitás következményeként értelmezhető az ügy. A szenzációkeltés mellett ezért is tarthatták fontosnak a sajtó munkatársai, hogy életrajzukat a lehető legrészletesebben feltárják, és megkíséreljék elemezni.⁸ Az akkoriban fontosnak tartott kérdés azonban az volt, hogy mennyiben sérülékeny a középosztály, és miként funkcionálnak az olyan alapvető társadalmi intézmények, mint a család. Egyesek úgy látták, hogy a perben „a pesti kávéházi uzsora a magyar középosztály egy részének erkölcsi, nemi nyomorúsága, az úri nép déclasséinak élete szenzációs mozgósításhoz fölvetül”.⁹

További dilemmaként merült föl, hogy elítélhetőek-e a szereplők vagy sem. Felelősek-e tettükért, vagy sem? Ki(k) a valódi áldozat(ok)? Az előadott szerepek és a valódi személyek mennyiben fedik egymást? Mitől válhatott valaki hitelessé, kik tekinthetők megbízható tanúnak? A több felvonásos drámában – vagy sokszor inkább úgy tűnik: tragikomédiában – ezek a kérdések kerültek a középpontba. A tisztánlátást tovább nehezítették a nyomozási folyamatban és a büntetőeljárásban mutatkozó vitás kérdések, magának az esküdtszék intézményének eltérő megítélése, a felmerülő problémák nyomán fellépő „polgári biztonságérzet megingása”.¹⁰

7 Lux Terka: A Haverda-ügy tárgyalása. *Pesti Hírlap*, 1909. XI. 3. 8.

8 „A bűnözőt az különbözteti meg az elkövetőtől, hogy nem annyira cselekménye, mint inkább egész élete jellemzi” (Faucoult 1990: 341).

9 Szabadkai tanulságok. *Pesti Napló*, 1909. XI. 10. 6.

10 A szabadkai eset. *Pesti Napló*, 1909. XI. 13. 7.

A cselekmény

1909. április 19-én a Szabadkához tartozó palicsi szőlőben hazafelé tartott Haverda Boldizsárné lakójával, Deáknéval, egy vármegyei tisztviselő özvegyével és annak leányával, Deák Olgával, amikor hirtelen eléjük toppant egy fiatal férfi, és közelről rálőtt. A szemtanúk szerint a gyilkos

„...fiatal, nyírott angolbajuszú fiatalember, aki sötét ruhában és világos biciklisapkában ödőlgött a helyszínen. Az eső sárrá dagasztotta a port a sárban egészen meglátszik a menekülő lábnyoma. Angol sarku, lapos orru cipőt viselt, amit közönséges ember nem igen szokott hordani. Azok, akik a gyilkost látták, azt mondják, hogy úri ember volt.”¹¹

A gyilkosságot követően nagyon hamar nyilvánosságra kerültek a leglényegesebb információk az áldozatról és a családjáról. A gyilkosság kitervelése és végrehajtásának módja azonban több variációban jelent meg a tárgyalásokon és a lapokban. Abban a változatban, amelynek alapján a harmadik tárgyalás végén elítélték őket, a három tettes heteken át tervezte a büntettet. Ez idő alatt megvették a gyilkos fegyvert, Vojtha megtanította Jánossyt löni a Hűvösvölgyben. (Az erdőben összeakadtak egy erdőőrrel, aki a későbbiekben ellenük tanúskodott.) Terepszemlét tartottak Szabadkán, Vojtha megmutatta Jánossynak az áldozat lakhelyét és azt, hogy hol van a szőlője; a város egyik kávéházából figyelték az utat, amerre a Haverdáné járni szokott. Pesten alibi-tanúkat kerestek, ezért Jánossy és Haverda Mariska (Mariska kisfiával együtt) többször elment a Margitszigetre, és a Nagyszállóban minden alkalommal vizet kért. Ezzel elérték, hogy emlékezzenek rájuk, arra, hogy jártak ott, abban bíztak ugyanis, hogy ha többször látják őket, a pontos dátumra úgysem fognak a tanúk emlékezni. Lefizettek két pincért a Centrál kávéházban is, ezzel elérték, hogy igazolják Jánossy alibijét a gyilkosság estéjére. Az aprólékos tervezést intelligenciájuknak tulajdonították a bíróságon.

Haverda Mária pár nappal a gyilkosság elkövetése után mint első számú gyanúsított a szabadkai fogházban találta magát. A nyomozóhatóság ugyanis úgy ítélte meg, hogy leginkább ő húzhatott anyagi hasznot Haverdáné halálából, és ő szorult rá legjobban az örökségre. Miután fogházba került, figyelték éjjelét és nappalát, az újságok megírták, hogy aludt, mit evett, mit csinált, életének legbizalmasabb részletei is a nyilvánosság elé kerültek. Amint bekerült a büntetőrendszerbe, megszűntek intimitásának határai, eltűnt a privát és nyilvános közötti határ, már nem vonatkozott rá az úrinőnek kijáró tisztelet vagy tapintat sem. „Láthatóvá” vált (Foucault 1990: 255):

„...minthogy H. Mariskának múltó természetű női baja van, kérte, hogy lakásán vegyék őrizet alá. A rendőrkapitány elutasította a kérelmet. Minthogy azonban Bartha Antal dr. törvényszéki orvos konstatálta, hogy Haverda Mariska baja miatt tényleg nem töltheti a fogházba az éjszakát s ezért megengedte, hogy a kórházba szállítsák.”¹²

Személye az állandó figyelem középpontjába került, mindent meg akartak tudni róla. Ebben az esetben is érvényesült az a fordulat, amelyet Foucault szerint a „büntetőrendszer mikroökonómiája létrehoz: egy olyan differenciálást, amely már nem a tetteket méri, hanem magukat az egyéneket, természetüket, képességeiket, színvonalukat vagy értékeiket” (Foucault 1990: 247). A *Nő és Társadalom*, amely a Magyarországi Feministák Egyesületének lapja volt, a Mariskára irányuló figyelmet úgy értelmezte, hogy ezzel női mivoltában sértik a gyanúsítottat, vagyis gyanúsítottként, és a vele való bánásmódban megváltoztak a hétköznapi normák. Nem emberként, hanem nőként kezelték:

11 Haverda Boldizsárnét agyonlőtték. Hajsza a gyilkos után. *Bácsmegyei Napló*, 1909. IV. 21. 2.

12 Nincs meg a gyilkos. Az első letartóztatások. Mindenki alibit igazol. *Bácsmegyei Napló*, 1909. IV. 25. 3.

„Várhat és érdemel-e finomult érzéseket a nőtől az a társadalom, amelynek egyes bírái, ügyészei nem tudnak egyebet látni a súlyosan megvádolt nőben sem, mint a nőtényt, nem tudnak vele szemben még a hivatalos érintkezésben sem emberi magaslatra emelkedni? Hallottuk-e valaha, hogy a vádlottat keresztnevében szólítják újságírók, bírák, ügyvédek egyaránt? Hogy ruháját, kalapját részletesen tárgyalja a napisajtó, nem feledkezvén meg minden egyes darab áráról sem? Nem tudnak vele szemben még a hivatalos érintkezésben sem emberi magaslatra emelkedni?”¹³

Az újságíró arra nem tért ki, hogy mindhárom fogvatartott ugyanebben a bánásmódban részesült, ugyanis hamarosan letartóztatták Jánossy Aladárt, majd Mariska másik szeretőjét és unokatestvérét, Vojtha Antalt is (anyja Haverda Boldizsár testvére volt). Pertich Ernő szabadkai rendőrkapitány szerint mindketten érdekeltek voltak a gyilkosságban anyagilag is és érzelmileg is.

„A szép Mariska”

Haverdáné lánya, Mária 1878-ban született Szabadkán. Apja, Haverda Boldizsár ügyvéd, a város negyedik virilistája volt. Mariska négy polgárit végzett, leánykorában (legalábbis az egyik cikk szerint) elkényeztetett, ünnepezt szépség volt,¹⁴ egy katonatisztbe volt szerelmes, a szülők azonban ellenezték a házasságot, anyja nem akarta a kauciót kifizetni,¹⁵ ezért a lány Jarmatzky Sándorhoz, egy nagybecskereki dzsentrí ügyvédjelölthöz volt kénytelen férjhez menni. Férje később Újpest főjegyzője lett. A szabadkai Bács megyei Napló újságírója, aki közlőről és Mariska irányában teljes szimpátiával figyelte az eseményeket, így foglalta össze a vádlott házasságának történetét:

„Él boldogan, a gazdagság pompájában, irigyltségben egy szépséges úri leány. Sóhaj és vágyakozás száll felé. A műveltsége, a kedvessége, a lelki jósága révén jogot vált a boldogságra. De a fősvény apa és a fukar anya gyermekébe becsöppen egy atomnyi bohémság. Hogy honnan vette, nem tudni. Szerelmes lesz, – a szívére hallgat, holott a Haverda kurián mindenki az esze után indul, számadást csinál mielőtt indulatra gerjed. Haverda Marika ehhez nem értett. Leányszíve minden vágyakozásával, az első szerelem gerjedelmével szeretett. És a bájosan induló rokokó történet itt átváltozik tragédiává, amelynek sötét lapjain ott van a szülői parancsra kötött házasság, az apai átok, az anya haragvó dühe. Szegény Haverda Mariskát életében annyi szerencsétlenség érte... A közönség minden részvéte és egész szimphátiája mellette van.”¹⁶

Az itt előadott történetből úgy tűnik, hogy a Haverda családban a házassággal kapcsolatos döntéseket a szülők annak ellenére saját hatáskörükben tartották, hogy a párválasztásban a 19. század végére egyre inkább elfogadottá vált az érzelmek, a szerelem prioritása. Haverda Mariska azonban nem határozhatott szabadon. Ez a tragikus, egyben romantikus történeteszl magával ragadhatta az újságolvasók érzelmesebb részét.

13 Sz.n.: Urak a tárgyaláson. *A Nő és a Társadalom*, 1909. XII. 1. 203.

14 Törvényszéki csarnok. *A Haverda-ügy. Budapesti Hírlap*, 1909. X. 31. 38

15 Egy 1750-es rendelet szerint a tisztek számára kötelezővé tették a házassági kaució letétbe helyezését. A kaució kezdetben jövedelmet biztosított a nyugállományba került tiszteknek, illetve az özvegyiségre jutó feleség további megélhetését is szolgálta (Kiss 2014). A kauciót a lány szülei is letelhették.

16 Továbbra is fogságban. Döntött a vádtanács. Keresi a gyilkost. *Bács megyei Napló*, 1909. IV. 27. 2.

Másik megközelítés volt az orvos-szakértők véleménye, miszerint Mariska „A nemi élet terén öröklés útján terhelt”,¹⁷ mivel már igen korán, szülei tudtával szexuális életet élt. Ezt a korai nemi érdeklődést apai örökségnek tekintették, abból indulva ki, hogy ő pedig szeretőt tartott – tehát eme interpretáció szerint az erkölcstelenségre való hajlam öröklődött a családban (Balázs 2014). Ennek természetes folyományaként értelmezték a lány későbbi, szabadosnak tekintett életét.¹⁸ Ez a magyarázat beleillett abba az orvosi diskurzusba, amely a 19. század második felében folyt a perverziók körül. A 18. és a 19. század fordulójától az általános orvostudományból kiváló „szexualitás orvostudománya” elkülönítette egy úgynevezett szexuális „ösztönt”, és ezt okozta a szervi eltérések, valamint a patológus fogyatékoságok létrejöttéért. A nemiséggel foglalkozó orvostudomány a perverziók hatalmas orvosi-lélektani területét nyitotta meg ezzel. Amikor az öröklődéstan újabb eredményeivel is kiegészültek a vizsgálatok, megszületett a magyarázat a szexuális perverziók utódokat elkorcsosító hatására is. Ebben a perverzió–öröklődés–elkorcsosulás-együttesben látja Foucault „a nemiség új technológiáinak szilárd magvát” (Foucault 1996: 121–122), amely azt eredményezte, hogy a pszichoanalízis elterjedéséig a társadalmi ellenőrzés fórumai – egyebek között a törvényszéki orvostudomány is – ebben az öröklődés–perverzió-rendszerben gondolkodott (Foucault 1996). Ezt látjuk az általunk vizsgált ügyben is. A nemzet elkorcsosulásától való félelem áthatotta a pert ismertető, illetve az ügy kapcsán megjelenő egész narratívát. Haverda Mariska és Jánossy szexuális aberrációjának hangsúlyozásával rémiszteni és elgondolkodtatni egyaránt lehetett az olvasóközönséget. Azt a közönséget, amelynek tagjai mindeközben szembesülhettek a nők intellektuális, kulturális, politikai – és ehhez kapcsolódóan – szexuális felszabadítását követelő különféle megnyilvánulásokkal, akár a nőkről szóló írásokban, ezen belül különösen a feminista irodalomban, akár a szépirodalomban. Ennek fényében is érdekes ellentmondás feszül a kétféle interpretáció között, nevezetesen a kiszolgáltatott lány (akitől a kemény szülők elvették a szerelmét), illetve a szexualitásában szabadságot élvező modern lány ijesztő, idegeket borzoló figurája között.

Visszatérve Haverda Mariska élettörténetéhez: Haverda Boldizsár Jarmatzkyval úgy egyezett meg, hogy a házasságkötést követően az ifjú férj nála fog dolgozni, és az iroda jövedelméből megfelelő részesedést fog kapni. A fiatal pár az esküvő után (1894-ben) a Haverda-házba költözött, ahol már együttélésük elején elkezdődtek a konfliktusok a költekező Jarmatzky házaspár és a fősვნენységig takarékos Haverda Boldizsárék között. Az első összeszólalkozás anyós és vej között – Jarmatzky vallomása szerint – közvetlenül a nászút után történt, amikor Jarmatzky megnézte a Haverda házaspár által berendezett új lakást, és szóvá tette, hogy nincs falióra (mint említette: látszik, hogy Haverdáné nem forgolódott úri házakban). Anyósa ezért kifizette az óra árát, de később mégis meggyanúsította Jarmatzkyt, hogy elsikkasztotta az órára szánt pénzt. Bár Jarmatzky szerint kiderült, hogy anyósa valótlan állított, ettől kezdve a feszültség állandósult közöttük. Egyes tanúk szerint inkább az volt az ellenségeskedés oka, hogy Jarmatzky megbukott az ügyvédi vizsgán.¹⁹ Mindenesetre Jarmatzkynak elege lett a szabadkai „ellenőrzött” életből, és Pestre költözött, ahová hamarosan felesége is követte. A fővárosban eleinte szállodában laktak, és könnyelmű életmódjuk miatt egyre nagyobb adósságot halmoztak föl. Mariska, aki Szabadkán nemigen forgolódott igazi úriasszonyok között, Budapesten hirtelen bekerült a tehetős „zsidó” asszonyok társaságába, és úgy akart élni, mint ők – mesélte Jarmatzky egyik barátja.²⁰ A tanú megjegyzése nyilván Mariska naivitását és kiszolgáltatottságát kívánta érzékeltetni. Illetve idézte azt a korabeli toposzt, miszerint a zsidó nők könnyelműek, költekeznek, és ez a minta a tapasztalatlan vagy befolyásolható nőkre igen nagy veszélyt jelenthet.

Haverda Boldizsár havi 200 koronát küldött lányának, de lánynevére címezte, ezzel a férjet és a feleséget egyaránt kínos helyzetbe hozta, hiába kérte Jarmatzky, hogy asszonynevére postázza. A tanúvallomásokban ez a momentum is azt volt hivatott igazolni, hogy a Haverda házaspár milyen sokféle módot talált arra, hogy lányukat és vejüket önérzetében megsértse. A havi apanázst Haverda Boldizsár halála után már nélkülözniük kellett. Az eddigi történet ábrázolását vizsgálva úgy tűnik, a helyi sajtó, a Bács megyei Napló újságírói – főleg az ügy kirobbanásakor – inkább megértették a két fiatalembert, főként Mariskát sajnálták – amiben nyilván szerepet játszhatott a személyes ismeretség is –, és kevésbé ítélték el a léha életmódot, mint a szülői szigort.

17 Szabadkai tanulságok. A délutáni tárgyalás. Szabadka, nov. 10. *Pesti Napló*, 1909. XI. 10. 7.

18 Törvényszéki csarnok. A szabadkai gyilkosság. Haverda Mariska elmebelei állapota. *Budapesti Hírlap*, 1909. XI. 10. 16

19 A szabadkai dráma. *Szegedi Napló*, 1909. XI. 5. 5.

20 A tanúk napja. Haverdáné és Jánossy jelleme. *Bács megyei Napló*, 1910. II. 12. 2.

A Jarmatzky házaspár fia, Jenő 1902-ben született. Nagymama látni sem akarta, és férjének sem engedte, hogy találkozzon unokájával. A gyermek fényképe is a padlásra került. Haverdáné arra is rávette férjét (bár egyes tanúk úgy vallottak, hogy ez maga Haverda Boldizsár döntése volt), hogy tagadja ki egyetlen leányát az apai örökségből. Volt, aki úgy emlékezett, hogy ez csak azért történt, hogy a vagyon Mariska könnyelműsége miatt ne kerüljön uzsorások kezébe.

Haverda Boldizsár 1906-ban meghalt, és minden tulajdona feleségére szállt. Amikor Mariska és Jarmatzky megérkezett a temetésre, még köszönésüket sem fogadta a család, Mariskát pedig elkergették a ravataltól.

A temetés után megjelent Haverda Boldizsár szeretője egy 24 ezer koronás kötelezvényvel, amelyet a férfi hagyott rá. Haverda Boldizsárné dühében levetette a gyászruhát, rikító piros ruhát öltött, és kijelentette, hogy egy év múlva kidobhatja „a dög” (férje) csontjait a családi sírboltból. E fordulat után lányáékkal ki akart békülni, egyezséget ajánlott, de a Jarmatzky házaspár nem fogadta el az apai jussra felajánlott 50 ezer koronát. Haverda Boldizsár vagyonát ugyanis 600 ezer koronára becsülték, az irodája is évente legalább 15 ezer forintot jövedelmezett, és mivel nagyon szerényen éltek, a vagyon csak szaporodhatott. A hagyatéki leltárban ennek ellenére csak 250 ezer korona volt felvéve. Emiatt (a vagyon megcsonkítása miatt) Mariska pert indított ismeretlen tettes ellen.

A Jarmatzky házaspár 1908-ban közös megegyezéssel elvált. Okként az elhidegülést, illetve a nagyfokú költségek említették a tárgyalásokon. A válást Jarmatzky hibájából mondták ki (1907-ben ugyanis elköltözött Mariskától), de ennek ellenére Jenő, a fiúk hozzá került.²¹ Mariska *elvált, független nő* lett, a Royal Szállóban lakott, rendszeresen szeretőt tartott. Anyagi gondjait azonban nem tudta megoldani, és miután továbbra is nagyvonalúan költsékezett, havi 300 korona ellenében szerződést kötött apai örökségére egy szabadkai származású, zsidó hitelszövetkezeti elnökkel, Klein Pál Lipóttal (ő a Mariska védelmét kezdetben ellátó Klein Mátyás szabadkai ügyvéd testvére volt). Vallomásaiban azt állította, hogy hiába kérte anyját, hogy vegye őket a fiával magához, „akár cselédnek is”, az anyja a kérést ridegen elutasította.

Haverda Boldizsárné gyűlöletének oka egyrészt az örökösödési per volt, másrészt személyiségéből fakadhatott, ugyanis a helyi sajtó szerint szívtelen, hideg és rendkívül fősvény asszony volt:

„Annyi bizonyos, hogy H. Bné a fősvénységig takarékos asszony volt. Napi kiadása alig haladta meg a 40 fillért. Soha társaságba nem járt. Bár szőlője és bora volt, mégis sajnált magától egy pohár bort. Egyetlen fényűzése az volt, hogy néha napján szódavizet ivott. A gyümölcstermést maga vitte árulni a piacra.”²²

A tárgyalások során számos történet hangzott el Haverdáné kegyetlenségéről. Bérlelt úgy próbálta tartozásuk kiegyenlítésére kényszeríteni, hogy télvíz idején leszedette a házukról az ablakot, ajtót, az sem érdekelte, ha kisgyerekek voltak. Naponta négyszer kijárt a piacra ellenőrizni, nem csapják-e be árusai.

„Az anya és gyermeke halálos ellenséggé vált egymást, aminthogy nem is lehet nagyobb ellentétet elképzelni, mint a mi a rideg, fukar és szinte paraszti sorban élő özvegy-asszonyt s költsékező, könnyelmű, fényűző hajlamú leányát egymástól elválasztotta.”²³

Ezek az előzetes információk alapozták meg azt a képet, amely szerint az áldozat inkább Haverda Mária volt, akinek nem volt része anyai szeretetben, nem kapott lehetőséget arra, hogy érzelmei alapján válasszon házastársat, és

21 Jarmatzky Sándor dr. házassági bontópere. Budapest Főváros Levéltára, Budapesti Királyi Törvényszék iratai Polgári peres iratok. VII.2.c. - 1908 - V.0411.

22 Nincs meg a gyilkos. Az első letartóztatások. Mindenki alibit igazol. *Bácsmegyei Napló*, 1909. IV. 25. 3.

23 Kiküldött tudósító. *Budapesti Hírlap*, 1909. XI. 5. 13.

ezzel meglegyen az esélye arra, hogy ne a megélhetéséért kössön házasságot. A bűnüggyel kapcsolatban felmerülő elmarasztaló hangok szerint ha Mariskát a polgári normáknak megfelelően nevelték volna, abban az esetben kialakult volna benne a felelősségérzet, elsajátított volna bizonyos munkaetikát, nem kellett volna a családnak a vagyon elherdálásától tartania.

Mindennek a hátterében az a korszak nőkről szóló irodalmában mind elfogadottabb megközelítés állt, miszerint a nőknek is szükségük lenne gazdasági függetlenségre a házasságban, amihez persze elengedhetetlen tartották, hogy a nők is kenyérkereső pályára menjenek, illetve – egyes elképzelések szerint – hogy az állam méltányolja az otthon végzett munka gazdasági értékét (Gilman 1908). Ebben az értelmezési keretben a házasság általános formája azt jelentette, hogy a nők élethossziglan eladták magukat. Először a szülői házban tartották el őket, majd ezt a szerepet a későbbiekben átvette a férjük (Willhelm 1908). Wilhelm Szidónia például egyenesen a prostitúcióval azonosította az eltartásért kötött házasságot: „Addig, míg a törvényesen megkötött házasság sankciót ad a nőnek arra, hogy eltartassék férje által, nemi ellenszolgáltatása fejében, addig a prostituált nőt sem tekinthetjük jogosan rosszabb, vagy megvetendőbbnek, mint az *eltartásért* legális házasságban élőt” (Willhelm 1908: 50–51, kiemelés az eredetiben).

Ezzel a megközelítéssel nemcsak a feminista irodalomban találkozunk. Voltak a konzervatív nőmozgalomban is olyanok, akik azt az álláspontot képviselték, hogy ha a párválasztás nem érzelmeken alapul, illetve ha a nőnek nincs lehetősége valamilyen képzettség birtokában kenyérkereső pályán elhelyezkedni, akkor a házasság elsősorban a megélhetését biztosító eszköz. Az ideális házastársi viszonyt ezzel szemben úgy képzeltek, hogy az két egyenrangú fél érdek nélküli választása (Sárai Szabó 2014).

A házasság kérdése kapcsán a férj–feleség-viszonyt, a családtagok különböző értékrendjét is körbejárták a médiumok. Egyes lapok Haverda Boldizsár és felesége eltérő mentalitását emelték ki. Eszerint Haverdáné inkább a paraszti értékrendet képviselte, a családi gazdaságból, a házbérletből gyűjtögette a vagyont, míg férjéhez, a „paraszt-ügyvédhez”²⁴ a félf feudális-félpolgári úri életvilág állt közelebb. Mariskát lánykorában elkényeztették, és arra számítottak, hogy egy megfelelő házasság fogja biztosítani a jövőjét. Lux Terka, aki a Lipótvárosi Kaszinóban tartott felolvasást az ügyről („női szemmel” elemezve az esetet), elsősorban Haverdáné és Mariska személyét és viszonyát vette górcső alá. A bűntett okát szintén családi életük tökéletlenségében látta. A két nőnél elsősorban műveletlenségükre hívta fel hallgatói figyelmét, másodsorban arra, hogy kapcsolatuk nem kölcsönös szereteten alapult. Véleménye szerint ezek lehettek azok az alapvető okok, amelyek miatt képtelenek voltak megbékélni egymással:

„Az ő [Haverdáné] tudatlanságának bűne volt egyetlen leányának hiányos nevelése, az erkölcsi fogalom és kötelesség acélerős alapozásának teljes hiányossága, az önfegyelemnek és munkának nem ismerése. Az ő bűne volt, hogy pénze és gazdagsága jobban érdekelte és jobban lekötötte, mint egyetlen leányának nevelése. Azzal, hogy zongorázni taníttatta s kifizette a zongoratanítót s hogy finom ruhában járatta őt s hagyta sejtetni leányával, hogy nagy vagyon örököse, ez a szánandó vak lélek mindezzel azt hitte, teljesen eleget tett anyai kötelességének. Az ő bűne volt, amiért a nagy vagyon örökösőjét nem úgy nevelte, ahogy a nagy vagyonok örököseit nevelni kellene, hogy jobban tudjanak dolgozni és jobban ismerjék a pénz értékét, mint az ágrólszakadt proletárok. Az ő bűne volt, amiért a paraszt göggyének hízelgett, mert lánya előkelő társaságban mozog...”²⁵

A család tehát, amelytől elvárták, hogy érzelmi biztonságot, megfelelő erkölcsi alapot, egységes értékrendet és nevelést nyújtson a gyermeknek, az interpretációk szerint a külsőségek előteremtésén kívül nem töltötte be ezt az elvárt funkcióját. A sajtóábrázolások szerint Haverdánéknál a legfontosabb értéket a pénz, a vagyon megvédése, növelése jelentette, de lányukat erre sem tanították meg. Az eleinte megfelelőnek ítélt házastárs, Jarmatzky Sándor

24 „Nem bűnös” A Haverda-pör verdiktjéhez ezeket a figyelemreméltó sorokat vettük. *Bácsmegyei Napló*, 1910. II. 19. 1.

25 Lux Terka: A Haverda-pör – asszony megvilágításban. *Pesti Hírlap*, 1909. XI. 8. 11.

pedig – amint ez igen hamar kiderült a család számára – a pénz felélésének, elköltésének mintáját hozta otthonról. Apja pénztelen, de „nagyigényű” ember volt, aki felesége apanázsából mulatott.²⁶ A Pesti Napló, a századfordulótól kezdve a liberális polgárság lapjának újságírója mindezt egy aktuális társadalmi probléma keretei között értelmezte, és ebben kereste a gyilkosság indítékát:

„Az egész pör hátterét a mai magyar társadalom tipikus betegségei festik meg. A szorgosan, kínosan szerzett nagy vagyron, amely már az első örökös-generációban szétfoszlik könnyelmű kezekben a szél minden irányában. Elsősorban az uzsora irányában... az uzsora számtalan bűnnek a szerzője akkor, amikor szótlanul, mozdulatlanul ott ül a kávéház füstös hátterében.”²⁷

A kérdés tehát adott volt: mit tudnak továbbadni az újonnan meggazdagodó, feltörekvő, „parvenű”, valódi polgári értékrenddel még nem rendelkező rétegek a következő nemzedéknek, hogyan szocializálódnak ezekben a családokban a gyerekek?

Az üggyel kapcsolatban tehát számos újságíró feszegette a lánynevelés, a lányok férjhez adásának problémáját és a család felelősségét. A cikkekből úgy tűnik, hogy a dilemma a következő volt: a modernitás nemi szerepeket átalakító hatása ellen vagy védekezni kell, vagy megfelelő módon alkalmazkodni kell hozzá. Ezekben a kérdésfelvetésekben nem lehetett éles határvonalat húzni a konzervatívok (a modernitás kritikusai), illetve a modernitást igénylők között, mivel mind a két oldalon különböző álláspontok léteztek (Sárai Szabó 2014). Az egyik fennálló veszély ugyanis ebben a bűnösben is láthatóvá vált: a nő lehetőségei (ha nem akar megfelelni a hagyományos nemi, szexuális szerepeknek) az önálló egzisztenciateremtésre igen szűkösek, főként akkor, ha ehhez hozzájárul még a fővárosi élet csábítása is – a könnyedebb pénzszerzés reménye és a szórakoztató élet számos alternatívája, ahogy Lux Terka fogalmazott a liberális-konzervatív Pesti Hírlapban:

„Fiatal szép asszony afféle fiók-gentry vagy fattyú-dzsentry? (a lipótvárosi dszentry-éhes szép asszonyok a megmondható, kiknek szalonjában Haverda Mici mindennapos vendég volt), ki autómobilon járt... a legszebb Holzer-toilettekbe öltözött, fürdőzött, zsúrozott és végezetül... ide jutott.”²⁸

A „lipótvárosi szépasszonyok” kitételével nyilván ő is a költekező zsidó nőkre utalt, akiket e megközelítés szerint Haverda Mariska megpróbált utánozni.

A leggyakoribb ábrázolási mód az volt, hogy Mariska a családi élet elégtelenségének, a nagyvárosi élet csábításának és az ezzel járó anyagi kiszolgáltatottságnak lett az áldozata. Mariska nyíltan vállalta a promiszkuitást, láthatóan az anyagiak megszerzéséért is számos eszközt megengedhetőnek tartott.

A tárgyaláson viszont váltogatta szerepeit. Egyfelől a szép, ígész úriasszonyt alakította, a közönség igen nagy tetszésére („Haverda Mariskának nagy fejtörést okozott, hogy milyen ruhában jelenjék meg a bírái előtt. Szabadkán sötétkék angol ruha feszült a termetére és a fején rózsaszín tollas kalap volt”).²⁹ Másrészt a megtört anya szerepét „játszotta”, ezzel szintén több szimpatizánst szerzett magának közönsége soraiból, annak ellenére, hogy a váláskor a gyermeket a bíróság az apának ítélte. (Azt nem tudhatjuk, mennyiben volt őszinte ez az alakítása.) Amikor gyermekéről volt szó, rendszerint elsírta magát, a vele készített interjúkban mindig kitért arra is, hogy mennyire hiányzik a fia, és

26 Törvénykezés. A Haverda-ügy tárgyalása. Saját tudósítónktól. *Pesti Hírlap*, 1910. II. 13. 20.

27 Szabadkai tanulságok. (Saját tudósítónktól). *Pesti Napló*, 1909. XI. 10. 6.

28 Lux Terka: Első nap. *Pesti Hírlap*, 1909. XI. 2. 7.

29 A szabadkai dráma utolsó fejezete. Készülődés a tárgyalásra. Kiküldött tudósítónktól. *Bácsmegyei Napló*, 1910. II. 6. 2.

mennyire aggódik érte. Azt is hangsúlyozta, hogy szegény gyerek is Haverdáné, azaz nagyanyja gonoszságának lett az áldozata. Bár életének feltárt mozzanataiból és tárgyalótermi viselkedéséből azt láthatta a közönség, hogy éppen a hagyományos női szerepeket utasította el, amikor a nyilvánosság rokonszenvét kívánta elérni, mégis előtérbe került a naiva és az anyaszerep megformálása. Ügyvédek is igen hatásvadász módon hangsúlyozták, hogy a gyermeknek szüksége van az anyjára, ha tehát elítélik az asszonyt, a gyermeket büntetik elsősorban. A *Nő és Társadalom* című lap ezt a hivatkozási alapot kifejezetten ellenszenvesnek találta:

„Az anyaság dicsőítésének szokott, hazug frázisai közül is élesen kirí Bródy Ernő Haverda Mariska védőjének egy patetikus kijelentése. Amikor a vádlottak szabadlábra helyezését azzal tagadta meg a bíróság, hogy nincsen foglalkozásuk, Bródy dr. felkiáltott. »Haverda Mariskának van foglalkozása: anya!« A közönség erre majd úgy tapsolt, mint egy szenzációs új kuplénak. Pedig üresebb szót nem ritkán mondhat védő. Akármilyen megértéssel és elnézéssel ítélje meg valaki Haverda Mariska esetét, akármennyire kívánja is, szabadlábra helyezését: bármely okokból kívánhatja, de abból csak nem, hogy anyai foglalkozását folytathassa. Az anyaság állapot és nem foglalkozás. És az anyasággal ma összekötött foglalkozásokra, a gyermek nevelésére és ápolására az a szerencsétlen degenerált asszony bizony akkor is képtelen, ha anyja meggyilkolásában semmi része sincs.”³⁰

A „lovag”

Jánossy Aladár 1872-ben született Pozsonyban. Memoárjában apai részről „elszegényedett gróf”, anyai részről Gömör megyei „ősnemes vashámoz tulajdonos” ősökről beszélt (Jánossy 1910: 5). Apai nagyapja öngyilkos lett, apja gazdasági oklevelet szerzett és mezőgazdasági vállalatokból szerzett vagyont, de fiatalon, 37 évesen meghalt. Anyai nagyapjának igen kalandos volt az élete: részt vett a szabadságharcban, így a bukás után el kellett hagynia az országot, Párizsba ment, onnan kivándorolt Amerikába, járt Afrikában a gyémántláz idején, Missouri állam katonai kormányzója lett, majd 27 évi távollét után hazatért. Az unoka szerint: „Úr és nemes volt a szó legeszményibb, legtökéletesebb értelmében” (Jánossy 1910: 7). Anyai nagyanyja korán meghalt, így anyja idegenek között nevelkedett. Szép, temperamentumos nő volt, de hideg, gögös és elbizakodott. Három gyermeket szült, két fiút és egy leányt. Húguk teljesen az anyja természetét örökölte, szeretetében is csak neki volt része, a fiúkkal hidegen bánt.³¹ Jánossynak mindene megvolt gyermekkorában, de az anyai szeretetet ő is – mint ahogy Haverda Mariska is – nélkülözte. Jánossy léha, felületes úrifülnak írta le magát, akit nem érdekelt a tanulás. Negyedik gimnazista korában osztálytársaival együtt gyermekcsínyből néhány noteszt loptak egy papírkereskedésből. Amikor ez kiderült, anyja a családot ért szégyen miatt teljesen elfordult tőle. Ettől kezdve nem vitte magával társaságba, még azt is megtiltotta, hogy testvéreivel étkezzen. A fiú végül megszökött otthonról, és miután a színház vonzotta igazán, beállt Miskolcon kóristának. Amikor elfogyott minden pénze, könyörgött anyjának, hogy fogadja vissza, de ő a kérését ridegen elutasította. Ettől kezdve különböző városokban tűnt föl, különféle hivatalokban dolgozott, érettségije azonban nem volt, ezért testvére hamisított számára egy nyolcadikos bizonyítványt. Ezzel vállalt jegyzői állást. Beszterebányán 1896-ban sikkasztásért és okirathamisításért 2 hónapi fogházat kapott. Amikor apai örökségéhez hozzájutott, ennek nagy részét anyja kicsalta tőle. Életében az állandó vándorlás, a pénztelenség és a kitaszítottság váltakozott különféle tisztviselői állásokkal. Végül Balatonfüreden lett aljegyző, letelepedett és megnősült. „A peregrinus-láz azonban újra elfogta”, és

30 Sz.n.: Urak a tárgyaláson. *A Nő és a Társadalom*, 1909. XII. 1. III. évf. 12. sz. 203.

31 „Anyám gyermeket nevelni különben sem tudott és ép velem nem sokat törődött. Nevelési elvei megelégedtek azzal, hogy óvott bennünket a hozzánk nem illő társaságtól és minden lépésünkre porkoláb módjára ügyelt” (Jánossy 1910: 7–8).

mindenképpen Pestre kívánczolt (Jánossy 1910: 29). Újpesten kapott állást,³² rendőrségi díjnok, majd elnöki titkár lett a polgármesteri hivatalban, ahol megismerkedett Jarmatzky Sándor főjegyzővel. Jarmatzky révén találkozott annak elvált feleségével, Haverda Mariskával, akibe szenvedélyesen beleszeretett. „Feleségem ideálja volt a csendes, nyugodt és jóra való háziasszonynak és élettársnak” (Jánossy 1910: 33), de Jánossy számára nem ő volt az ideális nő, hanem Haverda Mariska, aki azokra a primadonnákra emlékeztette, akikért fiatal korában rajongott, és akik után egész életében vágyakozott. Vallomása szerint a szerelmet Mariska megjelenéséig vásárolta (egy orvossal szemben vérbajos is lett). Megismerkedésük után hamarosan összeköltöztek, és Jánossy elvált a feleségétől.

Közös életük Mariskával rendkívül költséges volt: „Minden nap színház, orfeum, kávéház és egyéb multságok, nagy vacsora és a többi...” (Jánossy 1910: 49). Mariska igényeihez egyre nehezebb volt az anyagi alapokat előteremteni, amikor viszont Jánossy ezt szóvá tette, az asszony azzal fenyegetőzött, hogy vagy keres egy gazdag szeretőt, vagy Monte Carloban „grand-cocotte” lesz. Eközben Mariska telhetetlen szerelme, túlhajszolt szexuális vágya fizikailag is legyengítette az amúgy is neurotikusalkatú Jánossyt – legalábbis memoárja szerint. Mariska egyszer szenvedélyes volt vele, másszor hidegen viselkedett, ami Jánossy vágyait a végtelenségig fokozta:

„...fölszigázott, féktelen véremnek másutt szereztem kielégülést. Kegyetlennek találtam Mariskát, de ezzel csak még jobban lekötött engem és haragosan gondoltam rá, mikor feleségemmel voltam kénytelen megcsalni őt. [...] Órákon át törtem a fejem, hogy minő újdonságokkal bilincseljem le és a perverzitásig menő raffinériával igyekeztem érzékiségét a magam javára lekötöni” (Jánossy 1910: 44–45).

A hisztéria mint női betegség és ennek a nemi kielégületlenséggel való összefüggése szintén a tudományos és a laikus diskurzus részét képezte a 19. század közepétől (Borgos 2013, Laqueur 2002). Szexuális életük ecsetelésénél Jánossy elsősorban Mariska démoniságát kívánta kidomborítani; ez a kép a média egy részében is felbukkant, főként a szegedi felmentést követő, ellenségessé váló hangulatban. Az is látszik, hogy a memoárban Jánossy a magánélet, a szexuális élet határát nem a polgári normáknak megfelelően húzta meg, és önként tárta fel életük legintimebb részleteit, amit az orvosok és a sajtó egyaránt az erkölcsi beszámíthatatlanság bizonyítékaként értelmezett, bár a közönség érdeklődéssel figyelte. Elfogadhatatlannak tűnt, hogy megnyilvánulásaiban természetesként, nyíltan és minden elvárható szemérmet nélkülözően tárgyalja a szexualitás témáját. Jánossy memoárjában (mint magánember is, és nemcsak mint vádlott) figyelmen kívül hagyta, hogy a nyilvánosságban miről illik beszélni és miről nem, ezért annak ellenére visszatetszőnek tűnt a vallomás, a memoár felolvasása, hogy a tárgyalóteremben nem érvényesültek a hétköznapi normák, módosult, hogy mennyire védett a személyiség és mennyiben nem. Ha a bíróság megkívánta, nyíltabban eshetett szó akár a szexualitás kérdéséről is. A vádlottak a tárgyalás során egy másik társadalmi térbe kerültek, ahol a polgárok pirultak és szégyenkeztek a hallottakon, mégis szükséges volt, hogy a bűnösök magánélete lehetőleg minden részletében feltáruljon, és esetünkben a „démoni nő”, Mariska alakjában mégiscsak testet öltön. Ezt a képet közvetítette tovább azután a sajtó. A Haverda-ügy tárgyalásakor a bíróságok tagjai ebben a tekintetben mégsem voltak egységes állásponton. (Ezért nem engedélyezték például a második tárgyaláson a memoárok felolvasását.) Igaz, hogy a társadalmi diskurzusban éppen ebben az időszakban kezdődtek a viták a koedukációról és a fiatalok szexuális felvilágosításának időszerűségéről (Sárai Szabó 2015), mégis az, hogy ilyen mértékben nyilvános beszédtemává váljon a szexualitás, úgy tűnik, továbbra is nagy ellenállásba ütközött.

Visszatérve az élettörténethez: Mariskával való összeköltözésük után Jánossy helyzete a munkahelyén is egyre lehetetlenebbé vált, ugyanis a szenvedélyes szerelem miatt az addig „megbízható, jó hivatalnok” egyre figyelmetlenebbé, megbízhatatlanabbá vált. Másról sem beszélt, csak Mariskáról, és arról, hogy anyagi helyzetük nemsokára rendeződni fog, és Amerikába mennek. Kollégái hiába figyelmeztették, hogy Mariska nem fog hozzámenni

32 Ebben az időben alakult át Újpest nagyközségből rendezett tanácsú várossá, s az ezzel járó hivatalnokszükséglet a Jánossyhoz hasonló fiatal emberek számára álláslehetőséget jelentett.

feleségül, hiszen magasabb életszínvonalhoz szokott. Végül hanyag munkavégzéséért 1909 tavaszán elbocsátották.

Életüknek közben új szereplője is akadt Vojtha Antal, az unokatestvér személyében. Kezdetben mint Haverda Mariska örökösödési perének fontos (hamis) tanúját fogadták mindennapos vendégként, később – úgy tűnik – mint Mariska szeretőjét. Jánossy féltékenységet és kétségbeesését az új férfi megjelenése a végletekig növelte, rendszeresen fenyegetőzött öngyilkossággal (a családban nem volt szokatlan megoldási stratégia, nagyapja és öccse is öngyilkos lett). Hajós Lajos orvosszakértő ezt így értelmezte:

„Jánossy ifjúsága a terheltség jeleit mutatja. A szülői ház kegyetlensége máris eltéríti szellemét az egészséges fejlődéstől. Az iskolából erkölcsi okok miatt zárják ki. Erkölcsileg és minden tekintetben magára van hagyatva. [...] színész akar lenni. Itt képződik képzelő tehetségének első beteges ábrándja. Hazug lelki világa van. Házassága is hazug alapon van. Nem szerelem volt az alapja, tehát csalódással kellett végződnie annál inkább, mert az egyik fél természetellenes szelleme ellentétben volt a másik egészséges szellemével. Az egyszerű falusi asszony nem elégíti ki. A főváros aljas gyönyörei csábítják a képzelt hazug emberét, akit a káprázat akaratától megfosztva magával ragad.”³³

Kollégái jó embernek tartották, aki azonban beszámíthatatlan, ideges volt, és nagyzási hóbortban szenvedett, szegény ember létére drága harisnyaival, kalapjaival dicsekedett.³⁴

Jánossynak – saját története szerint – sikertelen volt minden próbálkozása arra nézve, hogy rávegye Mariskát egy szolid, vidéki kispolgári életre – amelyről megjegyezhetjük, hogy bár kipróbálta, ő sem bírta sokáig.

Jánossy a tárgyalások során színpadi szerepek sorát adta elő. Vagy Don Quijoteként, a megmentő lovag szerepében tetszelgett, aki Mariskát meg akarta óvni „a” várostól, az anyjától, Vojthától, vagy a megcsalt, megtört szerető, a bosszúálló férfi alakját öltötte magára. Nemegyszer összeomlott, sírt, látványos előadásokkal szórakoztatta a közönséget. Vallomásai mindig eltértek egymástól, újabb és újabb ötletes fordulatokkal állt elő, állandóan a figyelem középpontjában akart lenni, és a közönség érzelmeire kívánt hatni. Szabadkai ügyvédjének sem volt igazán elismerő véleménye róla:

„Még ilyenforma esetben nem voltam védő sohasem. Jánossy egy teljesen szétzüllött lelkű és idegzetű félbolond, sőt még bolondnak se normális; egy hülye bolond. Hét vallomása van eddig, mind a hét ellentmond egymásnak. Az utóbbi időben már naponként különbözően nyilatkozik. Hol menti Haverda Mariskát, hol bemártja.”³⁵

A „gavallér”

Vojtha Antal 1872-ban született. Elmondása szerint honvédhadnagyként szolgált, de 1898-ban otthagyta a katonaságot, mert többrendbeli adósságáért feljelentették az ezredénél. Fiatal korában igen könnyelműen élt Pécsen, cigánnyal húzatta magának, fiákerezett. Haverda Boldizsár – mivel rokonok voltak – egy alkalommal kisegítette 4000 koronával. Ezután egyes tanúk szerint a Haverda házaspár kitiltotta Vojthát a házából, éppen annak költekező életmódja miatt. Első feleségétől hét hónapi házasság után elvált, mert nem tudtak megélni. Második felesége

33 Szabadkai tanulságok. (Jánossy akarata). *Pesti Napló*, 1909. XI. 10. 7.

34 Törvényszéki csarnok. A Haverda-pör. *Budapesti Hírlap*, 1910. II. 12. 13.

35 Törvényszék. A szabadkai gyilkosság. (Bűnös vagyok!...). *Pesti Napló*, 1909. XI. 2. 11.

Hódmezővásárhelyen élt, ahol Vojtha öt évig volt rendőrségéd-fogalmazó.³⁶ Szalay József szegedi főkapitány-helyettes, korábbi hódmezővásárhelyi rendőrkapitány azt vallotta, hogy eleinte szorgalmas hivatalnokként ismerték, de később az alkaptány arra gyanakodott, hogy mulasztások történnek a táncmulatságok és a mutatványok engedélyeztetésében, Vojtha ezekben 150 korona értékben sikkasztott. Amikor fény derült az ügyre, visszafizette a pénzt, hivataláról azonban le kellett mondania. Kollégái nem jelentették föl, ugyanis ügyében csupa „úriember döntött”.³⁷ Fehérváry József hódmezővásárhelyi hírlapíró vallomásában Vojthát úgy jellemezte, hogy szeretetreméltó, jó modorú ember, jó kolléga volt; ezt a tanúk nagy része szintén kiemelte, bár egyesek hozzátették, hogy sokszor volt erőszakos.³⁸ Fehérváry szerint a sikkasztással nem követett el szabálytalanságot:

„Hódmezővásárhelyen még ma is dívik az úgynevezett sáprendszer. A városi szabályrendeletet ezelőtt 38 évvel állapították meg és ebben oly csekély fizetést szabtak meg az alkalmazottnak, hogy ebből a csekély fizetésből a mai viszonyok között megélni nem lehet. Így azután rá vannak utalva a rendőrségi hivatalnokok is, hogy a felektől ügyes-bajos dolgaikban honoráriumot fogadjanak el.”³⁹

A városban az a hír is szárnyra kapott Vojtháról, hogy hamiskártyás volt. Újhelyi Jakab vásárhelyi gazdálkodó egy alkalommal a kaszinóban játszott vele, és észrevette, hogy csalt, emiatt nem akart vele tovább játszani, de Vojtha pártját fogták a barátai és a rokonai, emiatt inkább kibékült vele, és nem hagyta abba a játékot, mert félt, hogy bántalmazzák.⁴⁰ Ezeket a „kisebb kihágásokat” nem tartották a tanúk elítélendő bűnnek: úgy tűnik, a kortársak megértőbbnek bizonyultak, ha a megélhetésről volt szó. Vojtha végül Pesten végzett postatanfolyamot. Januárban felutazott hozzá a felesége is Hódmezővásárhelyről. Az asszony óvónőként dolgozott, tehát Mariskával ellentétben volt önálló keresete, és ennek következtében nyilván némi anyagi függetlensége.

Vojtha szellemi fölénye mindvégig megmutatkozott. Ő tervezte ki a gyilkosságot, és a tárgyalásokon való viselkedése, beszédmódja is erre enged következtetni: „Pompásan tud beszélni, fegyelmezett agy, erőteljes alak, erőszakosnak tetsző, ismeri a szavának a súlyát”⁴¹ – írta róla a Pesti Hírlap újságírója. Pertich rendőrkapitány szerint Jánossy helyében ő biztosan nem tört volna meg, soha nem vallott volna be semmit. Ezt úgyis értelmezhetjük, hogy Jánossyval ellentétben ő az elvárt férfias viselkedésmódot jelenítette meg. A Pesti Napló előadása szerint:

„Ez a Vojtha különben tán a legérdekesebb ember a vádlottak közül. Ez igazán nem közönséges ember. [...] ez a férfi, aki talán abban az időben, amikor még a katonatisztség is kenyérkereset volt és el lehetett szegődni feltörekvő fiatal császárságokhoz, buggyos nadrágban, pikával a kézben, könnyű vízzel: híres ember lett volna.”⁴²

A három főszereplőben az volt a közös, hogy társadalmi presztízsiüket elsősorban, külsőségeikben, az „úri” fogyasztás allűrjeiben jelenítették meg. Ginzburg nyomán azt mondhatjuk tehát, hogy reprezentációjuk (a külsőségek sora) a megjelölt valóság (az úri életmód) helyett állt, így valójában a hiányt (az úri élethez szükséges anyagi háttér)

36 Törvényszéki csarnok. A szabadkai gyilkosság. A délelőtti tárgyalás. *Budapesti Hírlap*, 1909. XI. 7. 16.

37 Törvénykezés. A Haverda-pör. Vojtha sikkasztott. *Pesti Hírlap*, 1910. X. 9. 13.

38 Törvénykezés. A Haverda-pör. Vojtha mint rendőr és kártyás. *Pesti Hírlap*, 1910. X. 11. 14.

39 A Haverda-pör. A tárgyalás negyedik és ötödik napja. Vasárnapi tárgyalás. *Budapesti Hírlap*, 1910. X. 11. 6.

40 Törvénykezés. A Haverda-pör. Vojtha mint hamis kártyás és aszfaltbetyár. *Pesti Hírlap*, 1910. X. 11. 14.

41 Törvénykezés. A Haverda-ügy tárgyalása. *Pesti Hírlap*, 1910. II. 9. 17.

42 A Vojtha-pár. (Kiküldött munkatársunk telefonjelentése). *Pesti Napló*, 1909. XI. 4. 7.

idézte meg (Ginzburg 2010). Mindhárman elvált emberek voltak. Vojtha és Mariska anyagi okokra hivatkoztak válásukkal kapcsolatban, míg Jánossy Haverda Mária miatt hagyta el a feleségét. A Pesti Napló leírásában mindkét férfi „eldobta magától [...] a kényelmes [...] leveshúsos polgári szerelmet és kalandos vérüktől futva a Mariska után nyargaltak”.⁴³ Magánéletükben és nyilvános életükben számtalanszor átlépték a polgári normák határait, de ezt a társadalom a gyilkosság elkövetéséig bizonyos fokig mégis tolerálta (például különböző hivatalokhoz jutott mindkét férfi). Ha nem követték volna el a gyilkosságot, tovább is lavírozhattak volna.

A normaszegés és a normakövetés sajátos mezsgyéjén éltek tehát, ami egyértelműen egzisztenciális bizonytalanságot, kiszolgáltatottságot jelentett, de nem járt együtt társadalmi kirekesztettséggel.

Statiszták

A három főszereplő mellett az ügyben olyanok is felbukkantak, akikhez elsősorban pénzügyi kapcsolat fűzte őket. Mariska és Vojtha szabadkai ismeretségi köréből kerültek ki, így „megbízható” embereknek számítottak, a régi, jól ismert világhoz tartoztak, bár majdnem mindegyiküknek volt már dolga a hatóságokkal. Nagyobb részük zsidó származású volt és pénzügyletekkel foglalkozott; egymással rokoni, illetve üzleti kapcsolatban álltak. Társadalmi státusát tekintve a „két kör”, úgy tűnik, hasonló helyzetben élt a fővárosban, a befogadás és a tőlük való bizonyos fokú elhatárolódás határán, és ebben a helyzetben egymásra szorultak.

Klein Pál Lipót Szabadkán eltöltött börtönbüntetése után jött fel Pestre szerencsét próbálni. A fővárosban hitelszövetkezetet alapított, de tönkrement. Ettől függetlenül újból és újból próbálkozott, így mindig talpra állt. Ő lett például az Erzsébet- és Terézvárosi Hitelszövetkezet elnöke. A tárgyalások idején újabb anyagi problémáiról is szó esett. Első körben Szabadkán letartóztatták őt is, ugyanis Mariskával való szerződése miatt érdekelt volt Haverdáné halálában. Főként akkor terelődött rá a gyanú, amikor kiderült, hogy Haverdáné azzal fenyegetőzött: mindenét el fogja adni, és a pénzt húgának, Denglnének adja. Klein családos ember volt, feleségének cipőüzlete volt, szintén a belvárosban.

Felbukkant egy-két másik szabadkai alak is, például Denneberg Henrik. Mariska vele utazott Budapestről Szabadkára, anyja halálhírére követően. Klein Pál rokona volt, 42 éves ügynök, ő is sikkasztás miatt állt vád alatt, Mariskával neki is voltak uzsoraügyei. Popper Gyula 39 éves, szintén Szabadkán született, három évig „pénz-ágens, majd ingatlanügynök, magánhivatalnok, majd legutóbb cipőkereskedő volt”.⁴⁴ Nem volt büntetve, de magánokirat-hamisításért, csalásért, hamis tanúzásért folyt ellene eljárás. Mariskát leánykora óta ismerte. Popper vallomása jelentett fordulatot az ügyben, ugyanis az ő története szerint márciusban Mariska felkereste őt a cipőüzletében, és arra kérte, hogy egy 6000 koronás váltó ellenében legyen hamis tanú, ha Jánossy megöli majd Haverdánét. Popper néhány nap múlva felkeresett egy ügyvédet, aki megnyugtatta, hogy nem köteles feljelentést tenni. Klein Lipótnak is elmondta az esetet, akinek az volt a válasza, hogy ő már előre szólt Mariskának, hogy „egy zsidó ilyet úgysem vállal”.⁴⁵ Végül Popper valóban visszautasította az ajánlatot.

A sajtóban megjelentek azok az értelmezések is, amelyek szerint (a sztereotip reprezentációnak megfelelően) a „zsidó” kör kihasználta Mariskát, a kiszolgáltatott asszonyt, mivel az ő uzsorájuk hajszoalta bele a gyilkosságba. Mindenesetre ez a rokoni, illetve régi ismeretségi szálakkal egymáshoz kötődő társaság lett Pesten a „szép Mariska” (mint a nagy örökség várományosának) pártfogója, miután sem szűk családja, sem férje támogatásában nem volt már része, és férfitársa is inkább adósságait halmozta.

A mellékszereplőket szemlélve feltűnő, hogy a három főszereplőnek a fővárosban nem alakult ki új bizalmas kapcsolat-rendszere, illetve nem állt olyan szoros kapcsolatban új emberekkel, hogy azok a tárgyaláson megjelenjenek. A Budapest kínálta szórakozási lehetőségeket, nyilvános helyeket látogatták, ahol valószínűleg kötöttek új ismeretségeket is, de ezek inkább felszínesek lehettek, így a tanúk sorában csak a régi „baráti”, ismerősi, munkatársi és rokoni kör vonult fel. Ez a tény arra világít rá, hogy valójában nem tudtak beágyazódni az új, a fővárosi társadalmi térbe.

43 A Vojtha-pár. (Kiküldött munkatársunk telefonjelentése). *Pesti Napló*, 1909. XI. 4. 7.

44 A Haverda-pör. *Budapesti Hírlap*, 1910. X. 11. 6.

45 A Haverda-pör. *Budapesti Hírlap*, 1910. X. 11. 6.

A nyomozás

A szabadkai rendőrkapitányt, Pertich Ernőt az újságírók a nyomozás kezdetén megszállottnak tartották. Érthetetlennek tűnt, hogy bár számos gyanúsítottat kihallgattak, mégis mély meggyőződéssel ragaszkodott ahhoz a teóriájához, hogy Haverdáék követték el a gyilkosságot.⁴⁶ A bűntény után egy hónappal Jánossy megtört, és bevallotta, hogy valóban ő a gyilkos. Az újságok hasábjain különféle találgatások jelentek meg a vallomás kicsikarását illetően. A kapitány a Közbiztonság című lapnak adott interjújában úgy nyilatkozott, hogy a rendőri módszereknek alkalmazkodniuk kellett az elkövetők jelleméhez. Érezte, hogy Jánossy a gyenge láncszem az ügyben, ezért amikor találtak olyan tanút, aki látta a gyilkosság után Jánossyt a pályaudvaron, illetve nyilvánvalóvá vált, hogy a budapesti Centrál kávéház pincérei (akik alibit biztosítottak Jánossynak) hamisan tanúskodtak, kezébe adta Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés* című regényét. Raszkolnyikov története elérte hatását, Jánossy lelkileg összetört. Erre számított a kapitány. Mindamellett sikerült a féltékenységet is felszítania. A börtönben a rabok között különféle furfangos módokon levelezés folyt, ezért az örök között agent-provokatőröket alkalmaztak, hogy olyan levél is eljusson Jánossyhoz, amelyből arról értesülhetett, hogy Mariskáék rá akarják fogni a gyilkosságot, és kiszabadulásuk után az örökségből Amerikába kívánnak utazni. Az, hogy Jánossy lelkileg gyöngébb volt társainál, Pertich számára igen hamar egyértelművé vált, ezért lelkiismeretfurdalását és féltékenységet felkeltve őt próbálta elsősorban rábírní a vallomástételre. Az idézett Közbiztonság szerint „egy vidéki város szürke rendőrtisztviselőjéből a szabadkai bűnténynek egy Sherlock Holmes fantáziáját is izgató felderítésével egyszerre neves kriminalistává lett.”⁴⁷ Ő maga nyilatkozatában utalást tett a bűnözés módjának, a bűnelkövetők módszereinek változására, amelyet véleménye szerint a bűnüldözés sem hagyhatott figyelmen kívül:

„Nem tagadom, ötletekkel, trükkökkel dolgoztam, de ezek sem a btk.-ba, sem a jó erkölcs-be nem ütköztek. A bűnöző világ védekezésének technikája ma már oly fejlett, hogy ezzel a bűnüldözés technikájának legalább is lépést kell tartania, mert különben a vad túljár a kocavadász eszén.”⁴⁸

Érdekesnek tűnhet, hogy a Közbiztonság cikke minden különös magyarázat nélkül utal a híres angol regényhősre. Ehhez tudni kell, hogy a századfordulótól kezdve jelentek meg és váltak népszerűvé Magyarországon is a Sherlock Holmes-történetek. Conan Doyle 1908-ban átutazott Budapesten, ekkor a Detektív Krónika egy állítólagos interjút is közölt vele. A cikk végén megemlítette a szerző és laptulajdonos Fröchlich János, hogy ezután rendszeresen fog közölni érdekes budapesti detektívtörténeteket lapjában. Ez a „műfaj”, nevezetesen a detektív szemszögéből megírt cikk (a bűnesetéről szóló beszámoló irodalmiasított változata) jellemzővé vált a rendőrségi szaklapokban (Perényi 2012). Doyle nyomozójának módszere az akaratlan jelek értelmezésén, a szemiotika következtető paradigmáján nyugodott, olyan bizonyítékok alapján leplezte le a bűntény elkövetőjét, amelyek a legtöbb ember számára érzékelhetetlen voltak (Ginzburg 2015).

A Közbiztonság célja a nyomozás során felmerülő szokatlan eljárások hangsúlyozásával, illetve az izgalmas Sherlock Holmes-történetekre való utalással a közönség érdeklődésének felkeltése, illetve a rendőrségi kommunikáció elősegítése lehetett. Az ügyvédek és az újságírók azonban felháborítónak, jogtalannak ítélték módszereit. A jogrend tisztaságában, makulátlanságában hinni akaró polgári ízlés számára, úgy tűnik, felháborító volt a furfangos, agyafúrt, „minden hájjal megkent” nyomozó és módszere. Különböztek továbbá a nézetek a tekintetben is, hogy a bűn vagy a bűnös megtorlása-e a büntetés célja (Foucault 1990), hiszen a bűnöst megérteni kívánó humánus állásfoglalás a bűnös személyéről, így a vele való bánásmódról is másképpen gondolkodott, és elfogadhatatlannak ítélte a vele szemben elkövetett „embertelenséget”.

46 A szabadkai gyilkosság. *Pesti Napló*, 1909. XI. 4. 5.

47 A szabadkai gyilkosság. *Közbiztonság*, 1909. V. 31. VI. évf. 22. sz. 253.

48 Uo.

Jánossy később visszavonta első beismerő vallomását, majd újra megerősítette. Novemberig, az első tárgyalásig ezt több ízben megtette. A tárgyaláson később arra is fény derült, hogy a beismerés kicsikarásában a kapitány mellett a királyi ügyésznek, „a fogház királyának”⁴⁹ is igen lényeges szerep jutott. Hosszú, illetve többszöri éjszakai kihallgatásokkal gyötörte a vádlottakat, majd felajánlotta Jánossynak, hogy amíg Mariska vallomást tesz, elbűjtatja őt egy szekrényben, így a végére járhat, hogy Vojtha is a szeretője volt-e a bálványozott asszonynak. Módszereit a sajtó egyenesen a középkori kínvallatásokhoz hasonlította. A Jogtudományi Közlönyben megjelenő állásfoglalásban, amely „A kínvallatás” címmel jelent meg, az ismeretlen szerző elítélte Winchler királyi ügyész buzgalmát.⁵⁰ Jánossy vallomásának variációit az ügyész ugyanis a jobb vagy rosszabb kosztal, a sétálás lehetőségével vagy megvonásával jutalmazta vagy büntette. Jánossy azt vallotta, hogy memoárjait is az ügyész biztatására írta. Winchler a Pesti Napló munkatársának tett nyilatkozatában csirkefogóbandának nevezte Haverdáékat, ezt a védők kihasználták, és azt állították, hogy ezzel a nyilatkozattal befolyásolta az esküdszékét.⁵¹

Tárgyalások

Első felvonás: Szabadka

Az első tárgyalást Szabadkán, 1909 novemberében tartották, és eredménytelenül végződött. A tárgyalás során több jogi probléma is felmerült. A vallomásokból kiderült, hogy a nyomozás alatt az ügyész a szekrényjelenettel és az éjszakai kihallgatásokkal jogtalanságot követett el. Mikor felolvastatták Jánossy memoárját, kiderült, hogy a szekrényjelentőről szóló részt valaki kitépte abból. A november 5-ei tárgyaláson megjelent Tikviczky Félix börtönőr, és bejelentette, hogy kihallgatta, amint Mariska a védőjével, Bródy Ernővel beszélgetett. Mariska azt mondta: „Jaj doktor úr, elítélnek.” Mire ügyvédje azt válaszolta: „Az is gazember, aki magát elítéli.”⁵² Ez a jelenet felborzolta az ügyvédek kedélyét, és vizsgálatot kértek, hogy kiderüljön, a fogházőr volt-e túlbuzgó, illetve nem volt szerepével tisztában, vagy az ügyész biztatta arra, hogy kihallgassa az ügyvéd és védenca beszélgetését. Az utolsó tárgyaláson a kérdések megfogalmazása körül ismét vita bontakozott ki, ugyanis Mariskát eredetileg bűnsegédként állították bíróság elé, az esküdteknek feltett kérdésekben azonban már felbujtóként szerepelt. Az ügyvédek újra közbeléptek, és halasztást kértek. A tárgyalást elnapolták, de az új időpont előestéjén Balogh Béla királyi törvényszéki bíró, a Budapesti Hírlapban és a Bácskai Naplóban nyilatkozatot tett, ami újabb jogtalanságnak minősült, ugyanis közlése a védők szerint befolyásolhatta az esküdteket:

„A vádlottak úgy a köz-, mint a magánéletben nullák, vagy ennél is kevesebbek: részben elzüllött alakok [...] Elképzelhető olyan eset, amikor emberileg érthető, igazolható, hogy a gyermek szülejére kezét sőt fegyvert emel [...] de itt a legaljasabb indítékból, nyereség-vágyból hideg számítással, hosszabb időn át nyugodt kiterveléssel [történt a gyilkosság].”⁵³

Óriási botrány lett a cikkből, és az ügyvédek elérték, hogy a kúria másik esküdtbíróságot jelöljön ki az ügy tárgyalására, Szegeden.

49 A szabadkai bűn. (A fogház koronázatlan királya). *Pesti Napló*, 1909. XI. 4.

50 A vizsgálati foglyokat „egymás ellenében terhelő vallomás tételére akarta rábírní...De beleütközik a királyi ügyész ezen ténykedése a tv. 135 §-ba is, amely szerint a terhelte vallomásának vagy beismerésének kieszközlése végett nem szabad sem ígéretet, biztatást, ámitást, fenyegetést vagy kényszert használni, sem a terhelte éjjeli kihallgatással vagy más módon célzatosan kifárasztani.” sz.n.: *A kínvallatás. Jogtudományi Közlöny*, 1909. XI. 5. 44. évf., 45. sz. 386.

51 A szabadkai gyilkosság. (A főügyész nyilatkozik). *Pesti Napló*, 1909. XI. 3. 10.

52 A szabadkai bűn. Tanuk felvonulása. *Pesti Napló*, 1909. XI. 6. 5.

53 Dr. Balogh Béla: Haverda-ügy botrányai. *Bácskai Napló*, 1909. XII. 12. 1.

Második felvonás: Szeged

A szegedi tárgyalás 1910 februárjában kezdődött. A tárgyalásokon Jánossy memoárját nem olvasták fel, arra hivatkozott ugyanis a bíróság, hogy azzal megsértenék a szóbeliség elvét. Ráadásul a védők véleménye az volt, hogy a memoár felolvasása Szabadkán merénylet volt a női becsület ellen, ugyanis csupa erotikus dolgot tartalmazott.⁵⁴

Jánossy Szegeden elmondott aktuális történetének lényege az volt, hogy Vojtha lázította Haverdáné ellen, rendszeresen újabb és újabb hírekkel szolgált az „öregasszony” gonoszságáról. Ugyanakkor úgy tűnt számára, hogy ha nem menti meg Mariskát, az Vojtha karjaiban fogja végezni, és végleg elzúllik. Az asszony megmentése volt tehát a gyilkosság indítéka, bár eredetileg azért ment Szabadkára, hogy kibékítse a két nőt. Mariska pedig nem tudott semmit a szándékairól. A tanúvallomások alapján kiderült, hogy Vojtha március 16-ika és a gyilkosság időpontja között egyszer járt csak Szabadkán, a bűntény elkövetésekor is Pesten volt. Mariska részvétele az ügyben szintén kérdésesnek tűnt. Jánossyról az orvosszakértők megállapították, hogy abnormális, fanatikus szerelmében, erkölcsileg nem beszámítható.

Az esküdtszék mindhárom vádlottat felmentette, magát a gyilkost is, annak ellenére, hogy bevallotta bűnét. Az ítélet kihirdetése után Szeged közönsége megünnepelte Mariskát és Vojthát. Az asszony virágcsokrot, díszes vacsorát kapott, autogrammot kértek tőle.

„Mici nagyságos autogrammokot osztogatott, mint a nagy emberek, művészek és királyi hercegek. És boldog volt, aki kezet szoríthatott vele. Több ezer ember akarta látni, kívánta őt éltetni s ő beszédet mondott nekik. E célra előre megrendelte a pryncessuruhát, a megbízhatatlan árú kalapot [...] akit a jövője érdekelt, annak elmondta, hogy egyelőre, míg összeválogatja garderobját, Budapesten, a Hungáriában fog lakni és azután kisfiával Raguzába megy. S ha ottan visszanyeri orcának rózsáit, föllép egy orfeumban.”⁵⁵

Budapesten éppen ellenkező hatást váltott ki a felmentés híre. Megérkezésük után a tömeg majdnem meglincselte őket a pályaudvaron. Egy röpiratot terjesztettek, *Pfuj* címmel, amelyben a rettenetes bűnösöket elítélték.⁵⁶ Ennek a „véleménykülönbségnek” több oka is lehetett. Egyfelől a fővárosban a vádlottakat nem ismerték (a budapestiek távolságot tudtak tartani a konkrét személyektől), másfelől ijesztővé válhatott a bűn, az erkölcstelenség melletti hisztérikus kiállítás.

A felmentés után Mariska és Vojtha egy ideig Pesten próbált meg álnéven élni, majd külföldre ment, ahol Vojtha felesége is velük időzött. Jánossy teljesen háttérbe szorult, ezért az ügyvédek, illetve Mariskát zsarolta, kiadta a már idézett memoárt. Megpróbált valahogy a felszínen maradni vidéken, Pestről ugyanis kitiltották, mivel nem volt állandó lakása és munkahelye.

Az ügy megítélésében a vádlottak felmentése jelentette a fordulópontot. Vita indult az esküdtszék intézményének létjogosultságáról. Nemcsak az volt a kérdés, hogy mennyiben volt igazságos az ítélet, hogy képes-e tizenkét, jogi ismeretekkel nem rendelkező ember ehhez hasonló nagy horderejű ügyekben döntést hozni, hanem magának a társadalomnak az érettsége is a polémia tárgya lett. Jogászörökben többen is úgy vélekedtek, hogy ezt az ügyet precedensértékűnek lehet tekinteni, és be kell szüntetni Magyarországon az esküdtszékeket, vagy legalábbis mindenképpen meg kell reformálni.⁵⁷ A nyilvánosság legkülönbözőbb fórumain foglalkoztak az üggyel, és így megjelentek azok a hangok is, amelyek az esküdtszékből kirekesztettek nevében érveltek: például az unitárius Perczelné Kozma Flóra egy felolvasáson úgy nyilatkozott, hogy ha nők is lehetnének esküdtek, egészen más ítélet

54 A szabadkai gyilkosság. A főtárgyalás harmadik napja. *Népszava*, 1910. II. 10. 8.

55 Az ítélet után. (Haverda Mária Budapesten). *Pesti Hírlap*, 1910. II. 18. 11.

56 A botránypör hősei. Röpirat Haverdák ellen. *Szegedi Napló*, 1910. II. 20. 6.

57 Edvi Illés Károly: A szegedi verdikt. *Budapesti Hírlap*, 1910. II. 18. 1.

született volna, háttérbe szorult volna a férfiefogultság a szépasszonnyal szemben (Perczelné 1915). A Népszava szerint akkor lenne igazságos az esküdszéki rendszer, ha nem csupán a kiváltságosok közül választanának tagokat.⁵⁸

A közönség számára a másik döbbenetes hír az volt, hogy Szeged tiszteletben álló polgárai úgy ünnepelték Mariskát, mint egy színésznőt, egy hírességet, egy sztárt. Ráadásul a vádlottak maguk is ünnepeltették magukat, a közönség figyelmére továbbra is igényt tartottak. A felmentésig és az ünneplésig megoszlottak a vélemények a bűnösökről, egy-egy hang kivételével azonban azok sem követelték hangosan a fejüket, akik nem áldozatokat láttak az elkövetőkben. A szabadkai tárgyalás idején nagyobb figyelmet fordítottak magára az eljárásra, az ügyészi, a bírói, a nyomozói túlkapásokra, mint magára az ügyre. A közönség egy része pedig egyenesen rokonszenvezett velük. A vizsgálat során a nyilvánosságban is a tudományosság elve állt a középpontban. Keresték a pszichológiai, szociológiai magyarázatokat, humanista, európai kultúrállamként akarták láttatni Magyarországot, ahol feltárják a bűntett hátterét, és nem barbár módon ítélik meg a bűnösök felett. A felmentésig a bűn elkövetésének hátteréről, a bűnösök személyiségéről értekeztek, és mindenképpen humánus ítéletet kívántak. A fordulat következtében azonban a bűn megtorlására helyeződött a hangsúly, felerősödött az áldozat iránti együttérzés, ugyanis félelmet, bizonytalanságot keltettek az előbbi megközelítés következményei.

„Hát hogyan alakulhatott ki ez a szörnyű felfogás? Nem másképpen, csak úgy, hogy emberinek, lehetőknek, megengedettnek ítélték ebben az esetben a bűnt. Sőt talán szépnek is, sőt talán érdekesnek is. Mert, ha igaz, amit Jánossy vallott, akkor olyan motívumai voltak a sötét tetteknek, amik perzselően lobognak ki belőle. Az a rettenetes, az a pornografikus prelúdium amellyel a szabadkai tárgyalást bevezették, megtévesztette a vidék elméit, elvonta a figyelmet a bűntényről és ráirányította mellékes dolgokra: izgatóan forró éjszakákra, telhetetlen mámorokra, asszony-ágyra és egy beteg szerelemre. Ez szép, ez regényes, ez romlatlanul állati. És ami azután történt, az emberi, az törvényszerű volt. Az másként meg sem történhetett. Ez sajnos nem cinizmus, amit fel lehet rúgni. Ez a fogalmaknak kétségbeesztő összezavarása. Ez a pizsoknak a jóhiszemű purifikálása. Ez az embertelenségnek emberivé tétele. Ez egy hosszú folyamatnak a kifejeződése. Ez a közmorálnak a ferde lejtőre jutása.”⁵⁹

A felmentés és az ünneplés tehát sokkolóan hatott, az eseményt követő felháborodást a *morális pánik* teóriájával (Cohen 2000) magyarázhatjuk. Az elmélet kidolgozója, Stanley Cohen és követői a jelenség magyarázatakor az értékrendben, életmódban, erkölcsi alapokban egymással szembenálló társadalmi csoportok, leginkább az elit és egy deviánsnak tekintett, annak kikiáltott csoport közötti összeütközésből indulnak ki. A pánik kialakulásában vagy a médiának, vagy a politikának tulajdonítanak lényeges szerepet, a pánik feloldásának eszközét valamilyen törvényi szigorításban látják (mivel a média ezt a receptet közvetíti). A mi történetünk ezeknek a kritériumoknak első látásra talán nem felel meg, ennek ellenére úgy gondolom, hogy érdemes ennek az elméletnek a fényében elemeznünk a szegedi verdikt következményeit. A közvélemény (amennyiben a sajtóvisshangot ezzel azonosítjuk) fenyegetettségként élte meg, hogy gyilkosok szaladgálhatnak szabadon közöttük, sőt ugyanazt a felfokozott figyelmet élvezik, mint az értékteremtő polgárok: művészek, politikusok stb. Az események hatására kialakuló felháborodás – nevezzük pániknak – formálisan és hivatkozásaiban is morális jellegű volt, hiszen a bűnösök nem nyerték el méltó büntetésüket.

A média szenzációkeltő szerepe is egyértelmű volt, hiszen például az ünneplés nagyságának leírása egyértelműen eltúlzott volt, kiváltotta, illetve növelte a felháborodást. Arról ugyanis, hogy mi történt Szegeden azon az estén, hogyan viselkedtek Mariskáék, kizárólag a sajtóból lehetett értesülni. Erre adott válasz volt a pesti fogadtatás. Az ügy ebben a végkifejletben már a különböző értékrendet és életmódot folytató csoportok (a normakövető polgárok és a könnyű pénzszerezéshez és életmódhoz szokott léhűtők) ellentétének igen látványos megnyilvánulásává vált. Ettől kezdve

58 Ítélet után. *Népszava*, 1910. X. 13. 5.

59 A szegedi botrány. A Haverda-ítélet fejleményei. A szegedi ítélet. A *Budapest. c. lapból. Szegedi Napló*, 1910. II. 19. 4.

a jogrend, a polgárok jogi biztonságérzete került középpontba, már nem akarták megérteni a vádlottak indítékait, nem akartak az európai kultúrállamok gyakorlatához hasonlítani mindenben, hanem a bűn megtorlását követelték. Mindeközben a társadalom alapintézményének, a család szerepének meggyöngyülése is előtérbe került mint olyan elsődleges kiváltó ok, amely lényeges szerepet játszott az ügyben. És végül „a pánik” „nyomot hagyott a társadalmi rend fenntartásával megbízott intézmények eljárásain” (Kitzinger 2000: 24): vita indult az esküdszék intézményéről, és eljutottak egy szigorú ítélet meghozataláig.

A Nap című lap idézte Szapári József ügyész vádbeszédéből a következő részt:

„Nem találok úgymond mentséget erre a bűncselekményre, amely bizonyos fokú értelmiséggel bíró egyének által hajtatott végre. Nem találok mentséget arra a bűnre, a mely a lehető legerkölcstelenebb alapon születik meg, melynek véghezvitelére alakult társaság egyike férjétől elvált asszony, a másika és harmadika a hitvestársát elhagyó ill. otthagyo férfi, akik közül mindegyik elvesztette saját hibája folytán társadalmi állását, de megküzdeni már nem éreztek magukban erőt az élet napjaiban. Nem találok mentséget erre a bűncselekményre, amely a legszentebb természeti kapcsot a vérségi összeköttetést rombolta szét [...] Maga a megsértett társadalom áll itt vádlóként önök előtt és követeli a megtorlást, a megtorlásban az igazságot és az igazságban mind a három vádlottnak bűnősként való kimondását.”⁶⁰

Harmadik felvonás: Budapest

1910 júniusában a Kúria a szegedi esküdszék felmentő ítéletét megsemmisítette, és az eljárás folytatását a pesti esküdtbírószághoz delegálta. És bár a törvény szűkre szabta a Kúriának különösen az esküdtbírószági ítéletekkel szemben gyakorolható hatáskörét, ebben az esetben a közvádló felülvizsgálati kérelmét a bíróság elfogadta, és így hozta meg az ítéletét, mivel „a jogérzetében mélyen megsértett társadalomban élénken megnyilatkozott az a közóhajtás, hogy ez az ügy a szegedi ítélettel ne nyerjen befejezést.”⁶¹ Indoklásukban az is szerepelt, hogy Szegeden nem olvasták fel a memoárokat, illetve nem hallgattak ki két fontosnak ítélt tanút. A tárgyalásról a bíró kitiltotta a nőket, így kívánta a bíróság tekintélyét megőrizni, és elkerülni, hogy a szabadkai vagy a szegedi hangulat eluralkodjék a tárgyalóteremben. A bíró álláspontja szerint a bírósági tárgyalás komolyságát, szakmaiságát a női jelenlét veszélyeztette, illetve a nők részvétele azért is akadályozta a bíróság munkáját, mert előttük nem lehetett (nem illett) a „teljes igazságot” feltárni a tárgyalóteremben. Ezt a döntést is sokan üdvözltek a történetek után, például a szegedi konzervatív lap újságírója szerint a nők:

„Úgy tekintették ezeket a hírhedt főtárgyalásokat, mint egy világhírű színdarab első előadását, mint egy műremek első bemutatóját, amelyen megjelenni, amelyet nekik meglátni kel; nélküle egy percig sem élhetnének már. [...] Minden nagyítás nélkül elmondhatni, hogy ezek a tárgyalások többet rontottak, mint amennyit nevelő intézetek szakképzett tanítói, aggódó anyák szeretete, minden asszonnyal vele született nemes érzés évek óta összegyűjtött. Valóságos mótely volt. Miazmatis, beszívott és szóban és tettekben kifejezésre is jutott mótely, amely leforrázta, elsatnyította az emberi érzés legtermészetesebb megnyilatkozásait: a bűn felismerését és a tőle való tartózkodást és gondolkozásban, lélekben prostituáltakat teremtett meg.”⁶²

60 Ma éjjel ítélnék. Kegyetlen az ügyész. (A Nap tudósítójának telefonjelentése). *A Nap*, 1910. II. 16. 5.

61 Edvi Illés Károly: A Haverda-ítélet megsemmisítése. *Budapesti Hírlap*, 1910. VI. 22. 2.

62 Yz: A női hallgatóság. *Szegedi Napló*, 1910. IX. 29. 4.

Úgy tűnt, nem fog megismétlődni a szegedi verdikt, ugyanis a jogásztársadalomnak és a közvéleménynek elege volt már a Haverda-hisztóriából, a társadalmi normák megkérdőjelezhetetlenségében való hitet pedig vissza kellett adni a polgároknak. Mariskát tizenkét, Jánossyt tíz, Vojthát pedig nyolc évi fogházra ítélték 1910. október 12-én. A Szegedi Napló így összegzett:

„Az utolsó, amely után »la finita comedia«. Az a komédia, amit a világ perverz felfogása, a bűnpör három áldozatának beállítással az igazság keresésének, komoly hivatásának arculütésével, esküdtekkkel, bírósággal lejátszott. Az utolsó; hisszük, erősen hisszük, mert a mesterségesen felizgatott és érdekből ébren tartott közvélemény megnyugodott, nem drámai hősnőt, szájalomra érdemes kitagadott gyermeket lát a »szép« Mariskában, nem a lovagkor megkésett prototypját a »szerelembolond« Jánossyban és nem az önzetlen rokont a daliás Vojthában, hanem bűnösöket, kiket a törvény, a jogrend számadásra von.”⁶³

Epilógus

Jánossy későbbi sorsáról nem lehet tudni semmit. Vojtha állítólag Amerikába vándorolt, és beállt egy zenekarba magyar nótákat játszani. Haverda Mariskából Márianosztráról való szabadulása után *milimári*, azaz tejesasszony lett Budafokon, egy volt rabtársnőjével élt együtt, talán leszbikus kapcsolatban.⁶⁴

Az ügy másfél évig foglalkoztatta a közvéleményt, majd amilyen hirtelen a figyelem középpontjába kerültek a szereplők, ugyanolyan hamar a felejtés homályába is vesztek. A büntett elkövetői valójában jelentéktelen emberek voltak, és abban, hogy ekkora érdeklődéssel fordultak feléjük, elsődleges szerepet tulajdoníthatunk a sajtónak. Korszakunkban a napilapok tömkelege ontotta már magából a híreket, hasonló eseteket kapott föl, majd ejtett el. Szüksége volt erre a polgárnak, ugyanis az ehhez hasonló ügyeknek a segítségével folyamatosan szembenézhetett a történetekben felszínre kerülő, őt érintő társadalmi problémákkal. Mint egyén – morális felsőbbtségét érezve – azonban távol tarthatta magát az eseményektől, hiszen nem volt részesük, csak külső szemlélőjük. Valójában ez az ügy is, a szerencsétlen öregasszony halála – mint a számtalan hozzá hasonló eset a 20. században – eszköz volt arra, hogy a polgári társadalom tagjai számára a normakövetés és a normaszegés közötti határ, illetve a normakövetés szabályai megerősítést nyerjenek és egyértelműnek tűnjenek.

63 A Haverda-bűnper. Az utolsó felvonás. *Szegedi Napló*, 1910. X. 6. 8.

64 Magyary Domokos: Szabadka nagy bűnpere. *Kalangya*, 1943. VIII. 15. XII. évf. 8.sz.

Felhasznált sajtó

Bácskai Napló
 Bácsmegyei Napló
 Budapesti Hírlap
 Jogtudományi Közlöny
 Közbiztonság
 A Nap
 Népszava
 Pesti Hírlap
 Pesti Napló
 Szegedi Napló

Irodalom

- Balassa Ármin dr. (1910): *Védőbeszéd, Haverda Mária érdekében elmondotta a budapesti esküdtbíróóság előtt 1910. október 11-én.* Szeged.
- Balázs Eszter (2014): Szexuális kultúra, színház, cenzúra a 19. századvégi Budapesten. *Médiakutató*, tavasz, 63–86. o.
- Borgos Anna (2013): A megtestesült trauma. Hisztériás betegek huszadik század eleji kórrajzok tükrében. In: Uő: *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet.* Budapest: Noran Libro, 27–48. o.
- Ginzburg, Carlo (2010): Reprezentáció. A szó, az eszme és a dolog. In: Uő: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem.* Budapest: Spatium, 123–140. o.
- Cohen, Stanley (2000): Ifjú szörnyetegek. A modok és a rockerek megteremtése. *Replika* 40. június, 49–65. o.
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Budapest: Gondolat.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása.* Budapest. Atlantisz.
- Gilman, Charlotte Perkins (1908): *A nő gazdasági helyzete.* Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Jánossy Aladár (1910): *Igazság a Haverda pörben.* Budapest.
- Kiss Gábor (2014): Házasodna a tiszt úr? http://nagyhaboru.blog.hu/2014/02/05/hazasodna_a_tiszt_ur (letöltés: 2016. VIII. 8.).
- Kitzinger Dávid (2000): A morális pánik elmélete. *Replika*, 40. június, 23–48. o.
- Laqueur, Thomas (2002): *A testet öltött nem. Test és nemiség a görögöktől Freudig.* Budapest: Új Mandátum.
- Perczelné Kozma Flóra (1915): Cicely Corbett dr. és Helga Gill dr. In: Uő: *Felolvasások és közlemények 1909–1915. II. kötet.* Ipolyság: Neumann Nyomda, 101–103. o.
- Perényi Roland (2012): *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténet 1896–1914.* Budapest: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány & L'Harmattan
- Sárai Szabó Katalin (2014): Normakövető női emancipáció. A konzervatív nőmozgalom Magyarországon a 19. század végén 20. század elején. *Replika*, 1–2. sz., 85–106. o.
- Sárai Szabó Katalin (2015): Milyen az „elfogadható” modern nő Magyarországon a 20. század első évtizedében? In: Smid Bernadett (szerk.): *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára.* Budapest, 47–67. o.
- Tábori Kornél & Székely Vladimir (1909): *Bűnös nők.* Budapest.
- Willhelm Szidónia (1908): *Szerelem, házasság feminista tükrében.* Budapest.

Sárai Szabó Katalin PhD, etnográfus, a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének munkatársa. Kutatási területe a nő történet. Legutóbbi írása a *Médiakutató*-ban: „Az egyházi társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása” (2013. tavasz).